

Hatbrott

Recension

Eva Tiby:

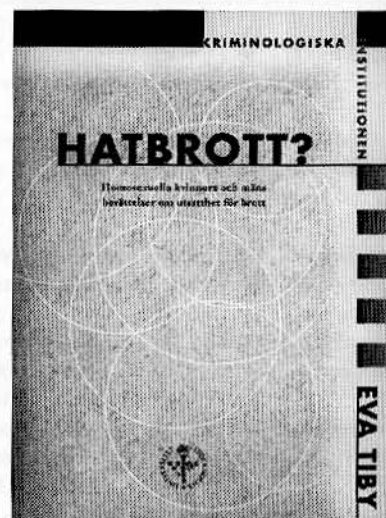
Hatbrott? – Homosexuella kvinnors och mäns berättelser om utsatthet för brott, Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet 1999.

Eva Tibys avhandling behandlar ett ämne som under senare tid fått stor genomslagskraft och också integrerats i lagstiftningen. Denna innebär att någon kan dömas till strängare straff om det kan visas att motiven bakom brotten varit att kränka en person eller folkgrupp p. g. a. ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuell läggning.

USA var först på plan. Där stiftades de första hatbrottslagarna på 1980-talet. I Sverige finns lagstiftning med skrivningar åt detta håll från 1994. Tiby refererar de problem tolkningen av dessa lagar för med sig. Nu handlar det inte bara om uppsåt som skall bedömas utan även motiven bakom ett brott. Man frågar sig t.ex. inte enbart, som vid mord/dråp distinktionen, "Var det meningen att offret skulle dö?"; utan en bedömning skall också göras huruvida angriparen hatade svarta, albaner, judar, eller homosexuella.

Även i forskningen har det varit svårt att utskilja vad som utgör hatbrott. Man har använt indicier för att påvisa speciella hatmotiv mot gruppen som t.ex. platsen för brottet: har t.ex. någon blivit misshandlad utanför en homosexuellas klubb? Tiby väljer själv att fråga en speciell population, homosexuella, om de uppfattat sig som utsatta för brott *på grund av sin homosexualitet*.

I Tibys studie diskuteras lagstiftningen, svårigheter med tillämpningen etc. Primärt handlar emellertid avhandlingen om det hon väljer att kalla bögar och lesbiskas rapporteringar av utsatthet för brott samt rädslan för denna. Via en enkät till ca 3 000

individer och 50 organisationer samt samtalsintervjuer med ett stort antal individer, analyseras dessa tema.

Enligt Tibys och andras studier är homosexuella mer utsatta för brott än "normalbefolkningen". Ungefär hälften av dem hon frågat säger sig ha utsatts för brott vid flera tillfällen, i kriminologins tekniska termer handlar det om upprepade viktigmisering. Bakgrunden och motiven för attackerna sägs enligt olika forskare vara:

1. "Provokation" – våld som svar på homosexuella inviter
2. Homofobi – stark rädsla för homosexuella.
3. Heterosexism- social struktur som upprätthåller distinktionen manligt, kvinnligt och bestraffar det som sker utanför.

Tiby visar emellertid att utsattheten inte är jämnt fördelad bland homosexuella. Öppenhet med den sexuella läggningen, många kontakter, rikt uteliv, besök på platser som är kända mötesplatser för homosexuella ökar riskerna för att utsättas. Yngre är mer utsatta för brott än äldre, män mer än kvinnor.

Rädsla behöver emellertid inte vara kopplat till utsatthet för brott. Precis som annan kriminologi visat kan rädsla vara kopplad till andra fenomen. En kvinna beskriver t.ex. hur en slags käck öppenhet kan förändras till en allmän försiktighet med tiden: "Jag tror också att det har med personlig situation att göra, att jag är äldre (hon är ca 45 år) och att jag har gått igenom så många svåra saker de sista åren."

Men boken innehåller också för kriminologin nya och väsentliga resultat, som måste ge upphov till revidering av tidigare teorier på området. Det visar sig att män är mer rädda än kvinnor, och unga är mer rädda än äldre. Bland "normalpopulationer" är det tvärtom: äldre snarare än yngre, kvinnor snarare än män uppger i högre grad att de är rädda. Studien visas också på mer generella ting utanför kriminologins fält. De homosexuellas specifika livsvillkor innebär att de förväntar sig en viss utsatthet, vilket integreras i relationer. "Pussa mig inte nu, ta inte min hand nu om nån man cyklar bakom när vi går... på nån gata om man möter en grupp män", säger en kvinna att hon tänker då hon är ute och går med sin partner. Såväl medvetenheten om hur den egna relationen uppfattas som hur den kan synliggöras eller osynliggöras är distinkt för vissa relationer, som inte är samhälleligt allmän accepterade.

Ett stort empiriskt material redovisas. Enkäterna har ställts till personer som nåtts genom en mängd olika organisationer: politiska gaygrupper, gaystudenter, transvestiter, homosexuella pensionärer, handikappade, invandrare, feminister, homosexuella med drogproblem, osv. Det är som Tiby skriver en poäng att urvalet ger en stor variation. Ändå finns problem beträffande urvalet.

Även om hon inte söker en representativitet för homosexuella i stort, är det väsentligt att i analysen betona vilka man diskuterar. Den sannolikt stora grupp homosexuella som inte "kommit ut" är kanske inte föreningsaktiva. Dessas röster hörs inte riktigt i Tibys undersökning – vilket borde framkommit tydligare. Denna icke problematiserande inställning till vad urvalet egentligen innefattar återkommer på flera punkter. Från vissa organisation besvarar många medlemmar enkäterna, från andra lämnas få svar. Men läsaren lämnas ensam med frågan om detta var betydelsefullt för resultatet.

Vidare är det som i texten benämns djupintervjuer (de utgör snarare samtalsintervjuer) ett resultat av en självselektering: detta material sägs ge mycket information om dels upprepad viktimitering, dels spontana synpunkter beträffande rädsla. Är det inte givet att man får en sådan information när det handlar om personer som själva anmält intresse för att bli intervjuade?

Antalsmagi

Undersökningen genomfördes i två steg. Det första bestod av 16 nyckelintervjuer med representanter för organisationer, tidningar, jourverksamhet, polisen. Två pilotenkäter från 19 grupper med 560 personer, en enkät med 900 individer, samtalsintervjuer med 18 individer. Dessutom ingick en registerstudie av 10 domar samt en litteraturstudie. Denna del benämns "pilotundersökning"! Detta är ett sociologiskt begrepp för en liten förstudie: det kan handla om ett tiotal enkäter eller några få samtalsintervjuer.

Studien genomfördes 1995 och rapporteras i januari 1996. Författaren skriver "Det stod klart att ämnet inte var uttömt. Det fanns en del pengar och nyfikenhet kvar varför studien utökades till en landsomfattande nivå" (sid. 66). Under mars månad 1996 vidtog sålunda insamlingen av ett riksomfattande material. Denna del består även enkätstudie till 2 800 individer, en enkät till 28 organisationer, pressklipp bestående av 251 artiklar, en registerdatastudie 29 domar, samtalsintervjuer med 25 individer.

Vi forskare klagar ofta över att vi har för lite pengar. Men jag tror att det ibland kan finnas för mycket. Avhandlingen hade sannolikt förbättrats av om det inte funnits pengar kvar januari 1996. Då hade tiden istället kunnat användas till en fördjupad analys. Redan pilotprojektet innehöll ju väldigt mycket data.

Studien tycks genomgående legitimeras genom "antalsmagi": ju fler desto bättre. Så är det ju knappast. Det finns inget egenvärde i en mängd enkäter och pressklipp. För övrigt går denna magi igen då det gäller att antalsbestämma, även då detta knappast låter sig göras och för övrigt ter sig meningslöst. Tiby redovisar t.ex. som ett delmaterial: "Deltagande i möten, fester m.m. 16 grupper ca 320 individer." (sid. 56) Om man under fester eller möten blir så besatt

av att räkna deltagarna går sannolikt poängen förlorad: att lyssna på vad deltagarna har att säga.

Begreppsmagi

I kulturvetenskaperna finns en tendens att ge vissa begrepp en särskild aura. Vissa blir trendiga: för några år användes t.ex. 'paradigm' på detta sätt, f.ö. på ett sätt som inte Popper avsåg. Andra begrepp tycks borge för redighet. I kvalitativ forskning har "grounded theory" varit ett sådant kodord som mekaniskt använt för att legitimera det forskaren faktiskt gjort. Tiby använder två sådana begrepp som egentligen inte fyller andra funktioner än de retoriskt-magiska: triangulering och berättelser.

Studien är behäftad med viss osäkerhet beträffande det empiriska materialet: det finns ett stort bortfall och ett osäkert urval. Detta tycker sig Tiby lösa genom s.k. *triangulering*. I sociologiska metodböcker anges angreppssättet som en strategi för att komma närmare sanningen. Tanken är att om flera datakällor pekar åt samma håll ger dessa gemensamt en större tyngd åt ett resultat eller en tankegång än om man bara använt ett material. Men frågan är *vad* som triangulerats: vad är studiens huvudpoäng? För övrigt kan man ställa sig frågan om triangulering verkligen är något värdefullt i sig. Begreppet har nämligen den magiska kraft som innefattar ett självlegitimerande. Har man bara triangulerat är allt väl. Men mäter olika metoder verkligen samma sak? Tiby väljer att endast använda sina samtalsintervjuer i en diskussion om upprepad utsatthet "Då så gott som alla intervjuade personer också har svarat på en enkät, har jag valt att presentera något som inte kommer fram så klart i resultatet av den undersökningen, nämligen upprepad utsatthet och rädsla" (sid. 110). Svaren ges i olika situationer. Den ena, enkätsituationen, inför en tänkt publik, med fasta frågor, begränsat utrymme att skriva, skriftligt formuleringstvång. I den andra ges svaren i en interaktion med författaren. Kunde inte samtalsintervjuerna berättat mer, och kanske något annat, än enkätsvaren?

Berättelser är ett begrepp som återfinns i avhandlingens titel och som också återkommer i texten. Under senare tid har samhällsvetenskaplig och humanistisk forskning allt mer tenderat att se det narrativa på många områden och i olika former av tal och text. Det är kort sagt trendigt. Men samtidigt innebär det något speciellt. Att se utsagor som berättelser innebär en särskild analysmetod, att t.ex. urskilja inledningar och avslutningar, sens moral, poänger, självpresentationer, uppbyggnad av bilder kring andra. Man undersöker *hur* framställningar produceras. Inte, som Tiby, *vad* som sägs. Författaren tolkar svaren som faktiska återgivningar av olika situationer, människor, känslor. Formuleringar som "Berättelser från de personer som utsatts upprepade gånger visar spridningen i utsattheten, både på olika arenor och i olika skeden av livet" (sid.

129) är avslöjande. Vidare går "antalsmagn" igen på ett sätt som är främmande för narrationsanalys. Författaren anger i ett abstract att 850 berättelser studerats och i texten hänvisas till enkäternas 835. Man undrar hur avgränsningarna skett och vad en berättelse enligt författaren egentligen är. En tolkning av materialet, som rapportering av objektiva skeenden, är legitimt, men begreppet förleder läsaren att förvänta sig något annat. Samtidigt hade analysen vunnit på om intervjuerna och enkätsvaren åtminstone delvis tolkats som utsagor, moraliska presentationer.

Tolkningsproblem

Med tanke på det speciella urvalet – sannolikt nödvändigt så – och det stora bortfallet borde analys och *tolkning* av materialet poängterats. Detta på flera sätt: för det första borde annan vetenskaplig litteratur integrerats i analysen i stället för att som nu särredovisas. För det andra borde det varit möjligt att lägga större vikt vid interna samband i det kvantitativa materialet. Vissa av resultaten skulle teoretiskt sett kunna tänkas vara oberoende av urvalssamband etc. För det tredje borde författaren i långt större utsträckning reflekterat över de kvalitativa data hon har.

En helt central fråga handlar t.ex. om det verkligen är *hatbrott* Tiby skriver om. Inte ens egna motiv till varför vi agerar på ett visst sätt är lätta att fastslå. Varför gjorde jag så? Det vet vi inte alltid själva. Att benämna något som hatbrott vilar ju på möjligheten att fastställa andras motiv. Tiby för också inledningsvis en diskussion dessa svårigheter. Hon för dessutom i en intressant diskussion om avgränsningen för vem som definieras som homosexuell. Detta är inte glasklart ens för alla som kan tänkas ingå i gruppen – hur vet vi då hur identifieringen hos eventuella angripare ser ut? I analysen av data släpps detta problematiserande perspektiv. Trots att studien endast innefattar de utsatta, den ena sidans version, fastslås gång på gång med en orimlig säkerhet att det är hatbrott som författaren skriver om. En talande formulering är t.ex. "Det är 469 av 1 824 personer i undersökningen...som utsatts för brott *på grund av sin homosexualitet*" (sid. 100, min kursivering). I sammanfattningen fastställs till om med att *nivån* av utsatthet för hatbrott har förändrats i Sverige från 1981 till dagens situation.

En rimligare utgångspunkt hade varit att undersöka hur bilden av hatbrott byggs upp eller konstrueras. I allmänhet har de intervjuade beskrivit brott som de själva uppfattar som hatbrott – men forskarens uppgift är den distanserade tolkningen. Här ges vi offrets beskrivning, något som borde poängterats.

Öppenhet behandlas i boken som en s.k. oberoende variabel, dvs. som om denna orsakar utsatthet för brott. Men kanske är det inte öppenheten i sig som resulterar i en ökad utsatthet. Kan det handla om att offren framförallt är ung-

domar som bjuder hem okända på fester, är ute på gayställen oftare, lever ett vildare liv? Hur ser det t.ex. ut bland äldre, etablerade homosexuella som också är öppet homosexuella?

Vidare problematiseras inte öppenhet i sig. Grunden för att någon skall utsättas för hatbrott som homosexuell är att bli identifierad som sådan. Tiby för också en diskussion kring detta. Men den tycks mig för grund. Även om hon inte har empiriska data beträffande angriparna kunde man funderat reflekterat kring öppenheten i termer av andras definitioner – inte bara den egna. Även om man själv är öppen är det ju inte säkert att omgivningen uppfattar de signaler man själv ger – om detta är fallet vid t.ex. ett överfall, kan detta ju *per definition* inte vara ett hatbrott. Dessutom kan ju den egna öppenheten vara relativ: man kan vara öppen i förhållande till en del, men inte till andra; i vissa situationer, men inte i andra; på en klubb i Köpenhamn, men inte hemma i Bjärnum.

Avhandlingen hade vunnit på en sådan mer nyanserad diskussion. Istället nöjer sig Tiby med enkla korstabeller: 48 procent av de utsatta var öppna med sin homosexualitet, medan endast 33 procent av de icke öppna rapporterade utsatthet. Ibland rapporteras rena självklarheter. En norsk studie används för att visa att äldre är mer utsatta än yngre: om man undersöker samlad erfarenhet över livstiden (sid. 92). Sådan information borde omedelbart diskvalificerats av en kvantitativ skolad samhällsvetare.

Ibland tycks Tibys brist på reflektioner inte enbart resultera i undertolkning, ibland ges enligt min mening också *missvisande tolkningar* av materialet. Under en rubrik behandlas "Gärningsmannens rädsla". Men det handlar knappast om rädsla detta när t.ex. en intervjuad förklarar att angriparna "kommer från väldigt otrygga familjer, fattigdom, det är dom som använder våld" (sid. 194) eller en annan säger "Man kan säga att allt grundar sig på okunnighet och folks rädsla för att inte passa in". Jag skulle snarare se det som att den intervjuade använder en vardagspsykologisk förklaringsmodell till varför vissa använder våld. Överhuvudtaget präglas avsnittet om rädsla av flera för avhandling ovidkommande resonemang: rädslan att som det heter "komma ut" t.ex.

Kanske beror detta på behandlingen av intervjumaterialet. Författaren har, efter att ha transkriberat intervjuerna, med hjälp av datorn hittat lämpliga passager genom sökord som rädsla, rädd, rädsla etc. (sid. 178). Men sen då? Möjligen är halva jobbet gjort. Metoden visar på en övertro på bokstavliga i orden, att författaren mekaniskt använder så enkla medel som datorns sökfunktion i sin analys av data.

Annan forskning

En vanlig strategi i avhandlingar är att använda andras forskning som retorik: dvs. för att övertyga läsarna om att författaren är beläst och "vetenskaplig",

Teoretiska begrepp och andra undersökningsresultat borde i stället användas som hjälp vid den egna analys. Tiby gör två huvudsakliga fel som jag ser det – något hon långt ifrån är ensam om.

1. Uppbyggnad: varför separeras i långa redovisningar annan forskning från den egna datanalen, istället för att integrera den förra i analys av den egna? Ett exempel: den s.k. livsstilsteorin har använts för att förklara den differentierade utsattheten – att man gör sig tillgänglig för angrepp genom sin livsstil: ute i nöjeslivet mycket, träffar okända, på nätter och kvällar etc., dvs. det som ökar risken för alla, även heterosexuella. Sammantaget anser Tiby att hennes material, i kombination med homofobi, ger stöd åt denna teori. Men i ett sammanfattande avsnitt om annan forskning beträffande familj, ålder och könsroller ger författaren följande bild av internationella forskningsresultat:

Livsstilsmodellen skissar på familjen som den skyddande tillvaron, ju längre från den, desto större risker att utsättas för brott. För många homosexuella börjar utsattheten för brott just i familjen, och för många som utsätts utanför familjen, finns inget stöd att hämta i den (Sid. 85).

Uppenbarligen är utsatthet inom familjen något centralt i andra länder. Men Tiby återknyter inte till detta då hon redovisar sina egna resultat. Litteratordiskussionen blir därmed steril och tom: man vet som läsare inte om resultaten är ovidkommande för svenska förhållanden eller om författaren helt enkelt inte hunnit eller brytt sig om att närmare analysera en sådan familjerelaterad utsatthet.

2. Relationen till den vetenskapliga litteraturen. Tiby *förhåller* sig inte till litteraturen utan redovisar okritiskt andras resultat. Ett exempel: "En omedveten homosexualitet hos våldsamma gärningsmän (av manligt kön) har också kunnat konstateras" (sid. 151.) Hur har forskarna kunnat konstatera detta?

Slutkommentar

Avhandlingen kan kritiserars för dess brist på tolkning. Det är emellertid så att materialet är rikligt redovisat. Detta är en förtjänst: det inbjuder till egna reflektioner. En sådan handlar om en dubbelhet. Studien visar att homosexuella är mer utsatta för brott än andra. *Samtidigt* tycks det finnas en ökad acceptans av homosexuella. Enligt en norsk studie, som Tiby redovisar, anser ungefär hälften av befolkningen att homosexuella ska få gifta sig, adoptera partners barn, samt att barn inte tar skada av att växa upp med två kvinnor eller två män. Även om dessa data inte kan jämföras med tidigare studier kan man anta att opinionsläget speglar något nytt. Kanske är det så att den ökade öppenheten och synligheten beträffande homosexuella underbygger både acceptans och avståndstagande.

Resonemanget i boken använder öppenheten för att förklara det sistnämnda, avståndstagandet, men samtidigt ges illustrationer av acceptans. En kvinna berättar t.ex. om en gudstjänst för homosexuella i Storkyrkan, som störs av grupp från Maranata. I det tumult som följer ger samhällets mest respektabla: kyrkan, dess dignitärer, poliskåren sitt synliga stöd. Samtidigt tycks öppenheten föda antipatier. Ett kvinnligt polisbefäl kommenterar: "Ni får skylla er själva, varför ska ni ha gudstjänst?" (sid. 125).

Öppenheten är ett led i kampen hos flera s.k. identitetsrörelser där deltagarna söker ett erkännande för den man är. Man samlas i en kollektiv rörelse som har gemensamma hyllade ikoner, minnesdagar osv. I Sverige såväl som i andra västländer hålls gay festivaler, vi har kända programledare och sångerskor som "kommit ut"; veckopressen skildrar deras bröllop, samlevnadskriser etc.

Samttaget har den respektabilitet som öppenheten ger förvandlat brott mot homosexuella från ett enskilt, privat problem till ett allmänt, socialt problem. Således refererades Tibys avhandling i en ledare i *Expressen* en tid före disputationen: ämnet hatbrott diskuterades som något samhället borde åtgärda.

Det finns en spänningen mellan acceptans och avståndstagande. Det finns också en spänning mellan det öppna, karska som förordas samt det hatbrottslagstiftningen symboliserar: offerbilden. Denna förekommer såväl i enskilda intervjuer som i rörelsens centrala budskap. Medan den senare i huvudsak är inriktad på gay pride och gay power finns också element som att driva på hatbrottslagstiftning, RFSL har instiftat en brottsofferjour för homosexuella mm.

I Tibys intervjuer kan man också hitta denna ambivalens. En kvinna som misshandlats säger, tycks det, nästan lite ursäktande: "Jag tycker att vi ska vara modiga, vi ska inte ge dom tillfälle, utan vi ska synas och vara bland andra...men man kan väl vara lite försiktig, det hjälper..." (sid. 191). En annan formulerar sig starkare: "överhuvudtaget tycker jag att hela gay-rörelsen...det är så tillkämpat det här med stolthet och att vara stolt och stark...det finns inget utrymme för att varken vara ledsen för att man är böj eller flata, eller rädd för förtrycket, man får liksom inget stöd i gayrörelsen." (sid. 188).

Sammanfattningsvis reser Eva Tibys avhandling många frågor genom att ett stort empiriskt material samlats in och redovisats. Det är inte förrän dessa frågor kan ställas som man kan få svar om samband mellan kamp och motreaktioner, om öppenhet och provokation å ena sidan och öppenhet och avdramatisering å den andra. Detta är till gagn för forskningen. Problemet i avhandlingen handlar om baksidan av dess förtjänster: för många teman som nämns, alltför många resultat som behandlas som tvärsäkra: gränserna är tydliga där försiktighet borde råda. Det är kort sagt för lite analys. Men Tibys avhandling är viktig: ämnet är, åtminstone i Sverige, utforskat och här görs ett väsentligt pionjärbete.

Malin Åkerström